

ISSN 1392 - 0391

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

7

Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia

Vilnius "Katalikų pasaulio" leidykla 1994

UDK 947. 45 (082)

Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Vladas Sirutavičius

Recenzavo

dr. *Gediminas Rudis*

Leidinį parengti talkino:

Vytautas Jogėla

Raimundas Lopata

© "Katalikų pasaulio" leidykla

© Lietuvos atgimimo istorijos studijos

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Aldona Prašmantaitė</i> VILNIAUS BIBLIJOS DRAUGIJA (1816–1826)	8
<i>Ieva Šenavičienė</i> GAMTOS MOKSLAI IR DVASININKIJOS UGDYMAS LIETUVOJE XIX a.	24
<i>Vytautas Jogėla</i> VILNIAUS ROMOS KATALIKŲ DVASINĖS AKADEMIJOS ĮKŪRIMAS	56
<i>Vidmantas Edvardas</i> RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS ŽEMAITIJOJE XIX a. PABAIGOJE	96
<i>Darius Staliūnas</i> VILNIAUS VYSKUPO E. ROPO VEIKLOS PĖDSAKAIS (1903–1907)	142
<i>Regina Laukaitytė</i> LEGALIOS KATALIKIŠKOS SPAUDOS PRADŽIA LIETUVOJE	220
<i>Aroldas Gaidys</i> LIETUVIŲ KATALIKIŠKŲ DRAUGIJŲ BRUOŽAI (1905–1907)	254
<i>Juozas Skirius</i> BAŽNYTINĖS “LIETUVIŲ DIENOS” SVARBA LIETUVAI (1916–1918)	317
<i>Raimondas Lopata</i> ANTANAS VISKANTAS IR BANDYMAS ATKURTI LDK	331

II. SENA DISKUSIJA	341
J.STAKAUSKAS IR V.BIRŽIŠKA APIE MOTIEJŲ VALANČIŲ IR JO LIETUVIŠKUMĄ	342
III. PUBLIKACIJOS	409
<i>Kazys Misius</i> APIE LIETUVIŲ SPAUDOS DRAUDIMĄ IR KATALIKŲ DVASININKIJOS VAIDMENŲ JŲ ĮGYVENDINANT	411
<i>Regina Laukaitytė</i> NESKELBTAS J.TOTORAIČIO STRAIPSNIS APIE DIDIŲ VILNIAUS SEIMĄ	435
<i>Regina Laukaitytė, Algimantas Katilius</i> BATAKIŲ DEKANATO KUNIGŲ SUSIRINKIMO NUTARIMAI (1906 m. sausis)	444
<i>Algimantas Katilius</i> PASKUTINIOJO ŽEMAIČIŲ VYSKUPO P.KAREVIČIAUS ATSIMINIMŲ FRAGMENTAS	452
STRESZCZENIE	488
SUMMARY	496
ZUSAMMENFASSUNG	504
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	512
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	532
APIE AUTORIUŠ	542

BAŽNYTINĖS "LIETUVIŲ DIENOS" SVARBA LIETUVAI (1916–1918)

Juozas Skirius

Pirmojo pasaulinio karo metais lietuvių politiniai veikėjai dėjo nemažai pastangų norėdami atkreipti Katalikų Bažnyčios viršūnių dėmesį į lietuvių siekius atkurti savo valstybę. Suprantama, kad popiežiaus administracijos palankus išsitarimas Lietuvos naudai būtų padaręs tam tikros politinės įtakos ir didžiosioms Europos katalikiškoms šalims, būtų greitinęs Lietuvos tarptautinį pripažinimą. Vatikano susidomėjimas ir pritarimas lietuvių tautos siekiams tai nebuvo paprastas klausimas. Pirmiausia reikėjo rasti ne tik tam tikrus priėjimo kelius ir būdus, bet ir turėti svarbių argumentų. Viena iš svarbiausių lietuvių suartėjimo su Vatikanu priežasčių buvo siekimas gauti vadinamąją "Lietuvių dieną", kurią paskelbus pasaulio katalikų bažnyčiose būtų renkamos aukos Lietuvai.

Lietuvių istoriografijoje šis klausimas praktiškai neanalizuotas, neatskleista "Lietuvių dienos" reikšmė ir vieta Lietuvos valstybingumo formavimosi procese. Tiesa, nedidele išimtimi galėtų būti tik JAV išleistoje "Lietuvių enciklopedijoje" išspausdintas fragmentiškas straipsnis¹. Be to, V.Liulevičiaus knygoje apie lietuvių išeivijos politinę veiklą yra atskira kelių puslapių dalis "Lietuvių diena", kurioje pateikta apibendrinta informacinio pobūdžio medžiaga².

¹ Lietuvių diena / / Lietuvių enciklopedija. Boston, 1959. T. 16. P. 37.

² Liulevičius V. Išeivijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe. Chicago, 1981. P. 38–46.

Šiam klausimui nušviesti yra pakankamai dokumentinės medžiagos archyvuose ir rankraštynuose. Tam tikras šaltinis – tai išlikę J.Gabrio, V.Bartuškos, A.Steponaičio, K.Prapuolenio, M.Yčo ir kitų atsiminimai. Gausiai medžiagos galima rasti to meto JAV lietuvių katalikiškos pakraipos spaudoje.

1. "LIETUVIŲ DIENOS" IŠTAKOS

Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą lietuvių visuomenė ir ypač kunigai, tikėdamiesi popiežiaus pagalbos, siekė atsikratyti lenkų įtakos Lietuvos bažnyčiose, įteisinant lietuvių kalbą bažnytinėse apeigose, o Lietuvos vyskupijose norėjo turėti lietuvių kilmės vyskopus. Karo metais lietuvių dėmesys Vatikanui sustiprėjo; pirmiausia buvo ieškoma finansinės paramos. Lietuvoje, Rusijoje ir Šveicarijoje įsikūrusios lietuvių organizacijos remti nukentėjusiems nuo karo lėšas gaudavo iš visuomenės aukų, surinktų Rusijoje, Amerikoje ir pačioje Lietuvoje. Iš pradžių Lietuvoje ir Šveicarijoje lietuviai veikė išvien su lenkais. Tačiau dėl lenkų finansinių machinacijų (aukos daugiausia patekdavo lenkų organizacijoms) bendra veikla iširo; lietuvių veikėjai patys ėmė rūpintis pabėgėlių iš Lietuvos šelpimu³.

Lietuvos gyventojų patirti nuostoliai karo metu, okupacinės vokiečių valdžios priespauda, Anglijos jūrinė blokada vedė prie kritiškos ekonominės krašto padėties – grėsė badas. Nukentėjusiųjų nuo karo šelpimo darbą sunkino tai, kad vokiečių okupacija suskaldė vientiso šelpimo proceso finansavimą. Lietuva buvo izoliuota nuo pagrindinių aukų šaltinių. Aukos iš Rusijos ir JAV krašto gyventojų praktiškai nepasiekdavo. Pirmučiausia iškilo klausimas – kaip legalizuoti aukų patekimą į Lietuvą. Tai buvo galima padaryti tarpininkaujant tik Vatikanui. Kodėl? Pirmiausia Vatikanas su didesne simpatija žiūrėjo į Vokietiją ir Austriją–Vengriją negu į protestantiškąją Angliją, antiklerikalinę Prancūziją ir pravoslaviškąją Rusiją⁴. Tarp Vatikano ir Vokietijos buvo pasirašytas konkordatas. Beje, popiežiaus palankumą vertino ir Vokietijos vyriausybė. Todėl ji nesipriešino, kai popiežius paškyrė pasaulio katalikų bažnyčiose aukų dienas okupuotai katalikiškai

Belgijai ir Lenkijai. Tai žinojo lietuvių veikėjai ir taip pat tuo labai domėjosi matydami realią perspektyvą ir Lietuvai. Antra, su Vatikano pagalba buvo galima rasti naujų finansavimo šaltinių ir drauge padidinti šelpimo sumas Lietuvai. Be to, lietuvių politiniai veikėjai "Lietuvių dienoje" išvelgė ir kitokią naudą. 1916 m. rugpjūčio 8 d. J. Gabrys–Paršaitis ir J. Purickis laiške iš Šveicarijos Lietuvos vyskupams P. Karevičiui ir A. Karosui rašė, kad be finansinės paramos, Lietuvai "Lietuvių diena" duos ir moralinę, t. y. "pasauliui primins užmirštą Lietuvą", o tai kartu "sustiprins ir tikėjimą Lietuvoje"⁵. Žvelgiant giliau, gauta diena reikštų, kad Lietuva nesiekia politinės sąjungos su Lenkija, nes sąjungos idėja lenkų veikėjai ypač propagavo pasaulyje. Apskritai "Lietuvių diena" turėjo būti ir kaip priemonė, tvirtinanti sunkų Lietuvos valstybingumo formavimo procesą.

2. LIETUVIŲ PASTANGOS GAUTI "LIETUVIŲ DIENĄ"

Kiek mums yra žinoma, pirmasis tuo susirūpino J. Gabrys, kuris, lankydamasis Amerikoje, turėjo šio krašto lietuvių minėtam reikalui pritarimą⁶. Iš jo atsiminimų matyti, kad 1915 m. balandį J. Gabrys ėmėsi pirmųjų žygių: iš pradžių pateko pas Vatikano ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorių E. Pačelį (Pacelli), vėliau pasiekė ir Šventąjį Tėvą⁷. Ypač suaktualino šį klausimą tiesioginė Lietuvos okupacija. 1916 m. kovo 2 d. J. Gabrys vėl kreipėsi į popiežių, apibūdindamas Lietuvą kaip baisiai nukentėjusį nuo karo kraštą ir prašydamas paskelbti aukų rinkimą visose bažnyčiose⁸. Svarbu pažymėti, kad laiškas parašytas tuo metu, kai 1916 m. kovo 1–5 d.

³ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Chicago, 1986. T. 2. P. 30–35, 46–49.

⁴ Šeinmanas M. Vatikanas dviejų pasaulinių karų laikotarpiu. V., 1949. P. 21.

⁵ Lietuvos valstybės centrinis archyvas (toliau – LVA). F. 383. Ap. 4. B. 12. L. 111.

⁶ Liulevičius V. Min. veik. P. 39.

⁷ Gabrys J. Vers L'Indépendance Lituanienne. Faits, impressions souvenirs 1907–1920. Lausanne, 1920. P. 174.

⁸ Ten pat. P. 175.

vyko pirmoji Berno konferencija, kur dalyvavo lietuvių veikėjų atstovai, tarp jų ir pats J.Gabrys. Konferencija svarstė ir priėmė politinio pobūdžio nutarimus dėl Lietuvos nepriklausomybės. Kovo 14 d. J.Gabrys gavo atsakymą, kuriame buvo pabrėžta, kad Šv. Tėvas, kurio "širdis yra sujaudinta jūsų tautos kančiomis teikėsi nuspręsti ateiti jos pagalbom ant kiek tai leis Jo šventenybės vargingumas..."⁹ Atsakymas pasirašytas E.Pačelio. Tačiau apie pagalbą nieko konkretaus laiške nebuvo pasakyta ir, svarbiausia, nieko nebuvo pasakyta apie dienos paskyrimą. Bet vien pats atsakymas iš Vatikano jau buvo geras ženklas, duodantis suprasti, kad lietuvių veikėjams reikia suaktyvinti savo veiklą šia kryptimi.

Be to, archyvai rodo, kad tuo reikalu rūpinosi ne vienas J.Gabrys. Iš kunigo A.Viskanto susirašinėjimo matyti, kad ir jis 1916 m. kovo pradžioje siuntė į Vatikaną savo parengtą memorialą pašalpos Lietuvai reikalui¹⁰. A.Viskantas taip pat dalyvavo Berno konferencijoje. Tačiau mums, žinantiems jo ir J.Gabrio sudėtingus asmeninius santykius, tiesiog neapykantą vienas kitam, nes abu siekė vadovauti Šveicarijos lietuvių veiklai, visiškai suprantama, kad tai galėjo paskatinti individualiai kreiptis į popiežių lietuvių tautos vardu.

1916 m. birželio 15 d. JAV lietuvių laikraštis "Draugas" pranešė, kad popiežius Benediktas XV paaukojo Lietuvos reikalams 10 tūkstančių lirų¹¹. Pinigai buvo pasiūsti Lietuvių centrinio komiteto Vilniaus skyriui nukentėjusiems nuo karo šelpti. Piniginė popiežiaus auka galėjo reikšti visą ir galutinę paramą. Teisingai savo atsiminimuose J.Gabrys pastebėjo, kad kurija, atlikus kilnų asmeninį gailėstingumo aktą, neskubėjo spręsti lietuvių moralinės esybės pripažinimo klausimo, t.y. Vatikane ir toliau buvo laikomasi nuostatos, kad Lietuva – Lenkijos provincija¹². Taigi, matyt, apie šį Vatikano abstraktų atsiliepimą ir pinigine auka buvo greitai sužinota Lietuvoje (per kunigą V.Bartušką) ir tarp Rusijos lietuvių (tarp jų ir Šveicarijos lietuvių buvo ryšys per Italiją). Todėl ir vienur, ir kitur buvo imtasi žygių kuo greičiau gauti "Lietuvių dieną".

Vienas iš pirmųjų apsilankiusiųjų Vatikane buvo M.Yčas – Lietuvių centro komiteto Petrograde pirmininkas. Būdamas Rusijos Dūmos deputatas, jis drauge su kitais Dūmos atstovais tuo metu

keliavo po AntantĖs ŗalis. Keliaudamas M.Yčas susitikinĖjo su Europos lietuviŪ veikĖjais, o atvykęs birželio 4 d. į Romą pasistengĖ susitikti su popieŷiumi. Pasakytina, kad tuo laikotarpiu lenkŪ dvasininkŪ įtaka Vatikane buvo gana ryŷki ir jie per savo ŗalininkus stengĖsi sukliudyti lietuviŪ atstovui pasimatyti su popieŷiumi. Tik birželio 11 d. M.Yčas gavo audienciją pas Ŗv. TĖvą¹³. M.Yčas turĖjo rekomendacinį vyskupo P.Karevičiaus laiŷką kardinolui Gaspariui (Gasparri), kuriame diplomatiŷkai buvo pasakyta, kad Lietuva, kaip ir Lenkija, yra daug nukentĖjusi nuo karo ir lietuviams reikalinga paŷalpa¹⁴. Pokalbyje su popieŷiumi Benediktu XV M.Yčas paprašĖ rinkliavos katalikŪ baŷnyčiose Lietuvos naudai, sakydamas, kad tuo reikalu turi paruoŷtą memorandumą. Ŗv. TĖvas paĖmĖ dokumentą ir paŷadĖjo atsakymą atsiųsti per Rusijos atstovą Vatikane arba tiesiai į DŪmą Petrograde. Atsisveikindamas pasakĖ, kad laimina lietuvius ir Lietuvą¹⁵. Nors konkretaus paŷado dar nebuvo, bet kanauninkas K.Prapuolenis audienciją įvertino teigiamai, sakydamas, kad "mes galutinai atgauname vardą Vatikane – tas tai svarbiausia, o antra – lenkams tai didŷiausias smŷgis"¹⁶. Be to, lietuviŪ atstovo apsilankymas pas popieŷiŪ nepraĖjo tylomis Europos spaudoje: italŪ, ispanŪ ir prancŷzŪ laikraŷčiai paskelbĖ ŷį įvykį¹⁷.

Skaitant M.Yčo atsiminimus, raŷytus praĖjus daugeliui metų nuo apsilankymo Italijoje, ir neoficialaus lietuviŪ kunigŪ atstovo prie Vatikano K.Prapuolenio dienoraŷtį, pastebima nesutapimŪ.

⁹ Ŗvento TĖvo Lietuvai prielankumas // Darbininkas [JAV]. 1916. Nr. 42 (84).

¹⁰ A.Viskantos laiŷkas 1917 05 31 iš Friborgo F.Kemėŷiui // Lietuvos NacionalinĖs M.Maŷvydo bibliotekos Rankraŷčių skyrius (toliau – LNMBRS). F. 29–1522. L. 2.

¹¹ Kanauninkas K.Prapuolenis // Draugas [JAV]. 1916 06 15. Nr. 24.

¹² Gabrys J. Min. veik. P. 175.

¹³ LietuviŪ reikalai Romoje ir Europos spaudoje // ŷvaigždĖ [JAV]. 1916 07 28. Nr. 30. P. 4.

¹⁴ Yčas M. Atsiminimai. Kaunas, 1936. T. 3. P. 47.

¹⁵ K. Prapuolenio dienoraŷtis // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraŷčių skyrius (toliau–VUBRS). F. 1–F682. P. 117.

¹⁶ Ten pat. P. 118.

¹⁷ Ten pat. P. 144.

M.Yčas daug kalba apie prašymus popiežiui paremti lietuvių siekimą sudaryti nepriklausomą valstybę. Į tai popiežius atsiliepė teigiamai¹⁸. Tačiau reikia pastebėti, kad vargiai tuo metu M.Yčas, būdamas Rusijos dūmos atstovas, to galėjo prašyti, nes būtų rizikavęs savo karjera ir galėjo pakenkti Rusijos lietuvių veiklai. Be to, lietuvių veikėjai buvo nusistatę vengti atvirai sieti "Lietuvių dieną" su politiniais tikslais. Antra, M.Yčas tvirtina, jog popiežius jam pažadėjo paskirti "Lietuvių dieną"¹⁹. Tačiau to nemini K.Prapuolenis, to nepatvirtina ir vélesni įvykiai. Kunigas V.Bartuška tiesiog pažymėjo, kad "ponas Yčas mokėjo girtis". Detalės paaiškėjo po V.Bartuškos audiencijos pas popiežių.

Amerikos lietuvių katalikų federacija siuntė V.Bartušką į vokiečių okupuotą Lietuvą sužinoti apie jos vargus, ir patyrinėti, kaip būtų galima jai padėti. Be to, dar pasirūpinti gauti Vatikane "Lietuvių dieną". Atvykęs į Lietuvą, jis sužinojo, kad kunigai yra sumanę kreiptis į Šv. Tėvą ir prašyti pašalpos Lietuvai. 1916 m. gegužės 18 d. buvo parengtas Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti Kauno skyriaus raštas. Jį pasirašė Seinų vyskupijos administratorius kanauninkas M.Dabrila ir Kauno kunigai. Tuo metu Lietuvoje nebuvo vyskupų: P.Karevičius ir A.Karosas buvo pasitraukę į Rusijos gilumą, o Vilniaus vyskupijos administratorius K.Michalkevičius (Michalkewicz) atsisakė pasirašyti. Šis raštas buvo patvirtintas Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti valdybos narių A.Smetonos, J.Basanavičiaus, A.Stulginskio ir kitų parašais²⁰. 1916 m. liepos mėnesį V.Bartuška raštą atvežė į Romą. Jis, K.Prapuolenio patariamasis, kreipėsi į Rusijos pasiuntinį prie Vatikano Boką paramos. Pasiuntinys per valstybės sekretorių Gasparį gavo audienciją. Liepos 17 d. audiencijos metu V.Bartuška paklausė popiežių dėl "Lietuvių dienos", pažadėtos M.Yčui. Benediktas XV atsakė: "Žadėjau šelpti lietuvius, kiek galėdamas, bet neteisybė, kad pažadėjau skirti lietuvių dieną pasaulio katalikų bažnyčiose. Jūsų tautos reikalai jungiasi su lenkų dalykais. Pasaulis nemoka jūsų atskirti nuo lenkų. Duodami aukas lenkams, pasaulio katalikai manė šelpti ir lietuvius"²¹. Tuomet V.Bartuška papasakojo, kas gi yra tas K.Michalkevičius ir apie neteisybes, kurias daro lenkai Lietuvoje. Jis, pasiremdamas įteikto memorandumo turiniu, įrodinėjo popiežiui, kad katalikiškos tautos turi paremti lietuvius.

Parama iš stačiatikių Rusijos bene sunkiausiu Lietuvai gyvenimo periodu būtų galėjusi sukelti simpatijų ortodoksų tikėjimui ir susilpninti katalikybę Lietuvoje²². Tie argumentai paveikė Šv. Tėvą. Jis pareiškė, kad rinkliavą lietuviams galima bus padaryti tada, kai gaus kolektyvinį Lietuvos vyskupų raštą – prašymą, kaip padarė Lenkijos, Belgijos, Airijos vyskupai²³. Be to, popiežius pasakė, kad nuo dabar Vatikanas pasistengs dalyti pašalpą lygiomis dalimis lietuviams ir lenkams. Kartu popiežius nusiskundė, kad Vatikanas ir katalikų pasaulis nedaug ką žino apie katalikiškus komitetus nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti. Tuo pasinaudodamas V. Bartuška nurodė A. Smetonos adresą. Vėliau jis su K. Prapuolenu išplatino Romoje komitetų adresus. Tą patį rekomendavo laiške J. Gabriui padaryti per Lietuvos informacijos biurą²⁴. Iš laiško paaiškėja, kad V. Bartuška laukė iš Šveicarijos specialaus politinio memorandumo, kurį norėjo įteikti popiežiui. Bet nesulaukė. 1916 m. birželio 27–29 d. Lozanoje vyko pavergtų tautų konferencija, kurioje buvo pasisakyta už visišką Lietuvos nepriklausomybę. Memorandume greičiausiai tai ir turėjo atsispindėti. Tačiau, kaip jau buvo minėta, Lietuvos politinio klausimo nenorėta atvirai sieti su "Lietuvių diena", nes nebuvo garantijų, kad kurija tam pritars ir palaikys lietuvių politines aspiracijas. Dėl to galėjo žlugti "Lietuvių diena". Reikėjo veikti subtiliai.

Nieko nelaukdami V. Bartuška su K. Prapuolenu parašė tuo klausimu laiškus vyskupams P. Karevičiui ir A. Karosui ir liepos 22 d. per Rusijos atstovybę diplomatinio pašto pasiuntė adresatams.

¹⁸ Yčas M. Min. veik. P. 55.

¹⁹ Ten pat. P. 56.

²⁰ Bartuška V. Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliai. Klaipėda, 1937. P. 54–55, 343.

²¹ Ten pat. P. 73.

²² Memorialas, kurį lietuvių atstovai įteikė popiežiui // Žvaigždė [JAV]. 1916 09 1. Nr. 35. P. 2.

²³ Bartuška V. Min. veik. P. 73–74; K. Prapuolenio dienoraštis // VUBRS. F.1–F682. P. 149.

²⁴ V. Bartuškos 1916 07 18 laiškas J. Gabriui iš Romos // VUBRS. F. 155–199. Dalis B (lapai nesunumeruoti).

Tiems vyskupams rugpjūčio 8 d. Šveicarijos lietuviai taip pat išsiuntė laiškus, rekomenduodami parašytą prašymą nusiųsti per savo atstovą, kuris "asmeniškai įteiktų Jo Šventenybei raštą ir savo žodžiu jį paremtų"²⁵. Benedikto XV pažadą pavyko išplatinti Amerikos, Rusijos ir Lietuvos spaudoje²⁶. Bet vyskupai kolektyviai nesikreipė į Šv. Tėvą, K.N.Michalkevičius laikėsi antilietuvišką poziciją, A.Karosas buvo pernelyg atsargus, o P.Karevičius buvo užsiėmęs savais sugrįžimo į Lietuvą klausimais.

Tuo tarpu M.Yčas, grįžęs iš kelionės po Europą, Petrograde ieškojo kandidato, kurį galima būtų pasiūsti į Vatikaną kaip Rusijos lietuvių atstovą. Mat M.Yčui būnant Romoje rusų ambasadorius Girsas (Гирс) patarė siūsti savo atstovą, kuris nuolat primintų "Lietuvių dienos" paskelbimo būtinumą kurijai, nes lenkų dvasininkai su savo šalininkais tai gali sužlugdyti²⁷. 1916 m. rugpjūčio 8 d. Rusijos lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti centro komiteto prezidiumo posėdyje nutarė pasiūsti į Romą savo įgaliotinį – Petrogrado dvasinės akademijos profesorių P.Būčį, kaip atstovą prie Šv. Sosto aukoms rinkti pasaulio katalikų bažnyčiose²⁸. Pats P.Būčys pripažino, kad atvykęs jis iš karto pajuto nepasitikėjimą, kurį reiškė Romos vikariatas ir popiežiaus valstybės sekretoriatas. Ten nepripažino Lietuvių centro komiteto Petrograde suteiktų įgaliotimų. P.Būčys guodėsi, kad "ir daug kartų vaikščiojau į popiežiaus valstybės sekretoriatą, bet padėtis negerėjo"²⁹. Jo nesėkmių priežastys buvo gana aiškios. Kai profesorius atvyko į Romą, K.Prapuolenis labai nustebė, kad P.Būčys neturėjo Lietuvos vyskupų prašymo³⁰. Taigi "Lietuvių dienos" klausimas jau buvo nulemtas lietuvių nenaudai, nes formalioji klausimo pusė buvo neparengta. Tai kodėl buvo siunčiamas P.Būčys? Pirmiausia turbūt M.Yčas buvo įsitikinęs, kad "Lietuvių diena" bus paskirta, nors, kaip žinome, jis garantijų neturėjo. Antra, reikėjo Vatikane žmogaus, kuris atstovautų Rusijos lietuviams, rinktų aukas. Mat K.Prapuolenis buvo laikomas Lietuvos kunigų atstovu, o svarbiausia, jis ėjo Šv. Stanislovo bažnyčios kunigo pareigas Rusijos atstovybėje Vatikane. Todėl buvo manoma, kad jis negalės pilnai atlikti lietuvių veikėjų įpareigojimų, ypač politinių užduočių. Trečia, Šveicarijos lietuviai jau seniai prašė Rusijos lietuvių atstovo prie Šveicarijos lietuvių tarybos.

P.Būčio nesėkmę lėmė ir tai, kad jis atvykęs pareiškė K.Prapuoleniui, jog nesinaudos Rusijos atstovybės paslaugomis. Kaip pažymėjo, "pats ras sau kelią be jų prieiti prie Šv. Tėvo, kad išvengtų lenkų užmetinėjimų, jog lietuviai eina su rusais"³¹. Žinant, kad ir M.Yčas, ir V.Bartuška tik Rusijos atstovybės dėka gavo audienciją pas popiežių, buvo labai aišku, kad vienam P.Būčiui įveikti lenkų barjerus Vatikane tuo metu dar buvo neįmanoma. Išbuvęs daugiau kaip mėnesį Romoje, spaudžiamas finansinių sunkumų, profesorius išvyko į Ameriką, neatlikęs misijos nei Vatikane, nei Šveicarijos lietuvių taryboje.

P.Būčio nesėkmė sujudino pasaulio lietuvius. Tam įtakos turėjo ir politiniai procesai Rytų Europoje. 1916 m. lapkričio 5 d., vokiečiams leidus, buvo paskelbta nepriklausoma Lenkija, kuri pretendavo ir į Lietuvos teritoriją. Todėl būtinai reikėjo konkrečių žingsnių, kurie nors formaliai atskirtų Lietuvą nuo Lenkijos. Tai realiausiai galėjo padaryti Vatikanas, paskelbdamas "Lietuvių dieną".

1917 m. sausio 10–11 d. Amerikos lietuvių katalikų suvažiavimas Pitsburge pasiuntė popiežiui visų šio krašto lietuvių katalikų organizacijų prašymą paskirti "Lietuvių dieną". Sausio 12 d. tą patį padarė ir Šveicarijos lietuvių taryba ir labdaros komitetas "Lituania"³². Tie dokumentai turėjo paremti 1917 m. sausio mėnesį į Romą atvykusį prelatą K.Oišauską, Rusijos lietuvių įgaliotąjį atstovą Vatikane ir Šveicarijos lietuvių taryboje siekiant išgauti "Lietuvių dieną". J.Gabrys aukštai vertino prelatą, pabrėžė jo atkaklumą ir vikrumą³³. Be to, K.Oišauskas buvo praktiškesnis už P.Būčį ir nesibaimino pasinaudoti Rusijos atstovybės tarpininkavimu. Tačiau ir jis neturėjo kolektyvinio vyskupų prašymo.

²⁵ LVA. F. 383. Ap. 4. B. 12. L. 111.

²⁶ Bartuška V. Min. veik. P. 74.

²⁷ Yčas M. Min. veik. P. 66.

²⁸ Protokolo rankraštis rusų kalba // LVA. F. 1557. Ap. 1. B. 129. L. 14.

²⁹ Vysk. P.Būčio atsiminimai. Chicago, 1966. T. 2. P. 65–66.

³⁰ K.Prapuolenio dienoraštis // VUBRS. F.1.– F682. P. 157.

³¹ Ten pat. P. 159.

³² Bartuška V. Min. veik. P. 104.

³³ Gabrys J. Min. veik. P. 177.

O tai taip pat reiškė reikalo žlugimą. Bet netikėtai geras K.Prapuolenio patarimas davė teigiamų rezultatų. Jis rekomendavo prelatui dar kartą nueiti pas kardinolą Gasparį ir pasakyti: "Kam antrą kartą reikalaujate prašymo, juk vysk. Karevičiaus laišką atvežė Yčas ir įteikė jūsų malonybei, o kun. Bartuška atvežė jums laišką Seinų vyskupystės valdytojaus kan. Dobrilos. Trečia, Michałkeviczius nesisako esąs lietuvis"³⁴. Ši argumentacija, matyt, viską ir lėmė. Galų gale 1917 m. vasario 10 d. Šv. Tėvas pasiuntė laišką Žemaičių vyskupui P.Karevičiui į Kauną. Laiške pasakyta, kad Šv. Tėvas "Lietuvos vyskupams suteikia leidimą ir galią kreiptis į viso pasaulio vyskopus, kad šiais metais parinkę šventės dieną, kuri gali būti Dangun Žengimo aktavos sekmadienis (gegužės 20 d. – J. S.), visose katalikų bažnyčiose suruoštų viešas maldas ir labdaros rinkliavą padėti nelaimingiems lietuviams, kaip buvo padaryta lenkų tautai"³⁵. Pats popiežius kaip pradinę auką paaukėjo 20 tūkstančių frankų. J.Gabrys "Lietuvių dienos" gavimą pavadino "esminiu laimėjimu"³⁶ lietuvių visuomenės atstovų veikloje. Tai rodo pasiekti ne tik ekonominiai, bet ir politiniai rezultatai.

3. "LIETUVIŲ DIENOS" ORGANIZAVIMAS IR REZULTATAI

K.Oišauskas, atvykęs iš Romos į Lozaną, pasakė, kad jis pažadėjo popiežiui įsteigti lietuvių komitetą, kuris pasirengtų ir rinktų pasaulio bažnyčiose aukas. Vykdomasis lietuvių komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti įsisteigė 1917 m. vasario 28 d. ir buvo įregistruotas Šveicarijoje³⁷. Komiteto pirmininku tapo K.Oišauskas, vicepirmininku V.Bartuška, sekretoriumi J.Purickis, kasininku V.Dzimidavičius–Daumantas, nariu A.Steponaitis. Komiteto posėdžiuose kaip neoficialus asmuo dalyvaudavo ir J.Gabrys.

Komiteto nariai ilgai svarstė organizavimo ir veikimo būdus. Galutinai nutarta paskirti 10 tūkstančių frankų informacijai skleisti per pasaulio agentūras ir laikraščius, taip pat brošiūroms. Tą propagandinį darbą apsiėmė atlikti Lietuvių informacijos biuras Lozanoje. Per keletą mėnesių reikėjo išplėtoti propagandinę veiklą dešimtyje tūkstančių vyskupijų, siųsti jiems Vykdomojo komiteto

atsišaukimus, Šv. Tėvo leidimą surengti "Lietuvių dieną" ir P.Karevičiaus kreipimosi nuorašus lotynų kalba. Atsišaukimai buvo platinami įvairiausiomis kalbomis.

Rinkliavos organizavimą Amerikoje nutarė pavesti "Tautos fondui", Rusijoje, Ispanijoje, Kinijoje rinkliava rūpinosi Petrogrado Lietuvių centro komitetas. Vokiečių užimtų kraštų vyskupams dokumentus siuntė per Ispanijos pasiuntinybę Berne. Į Olandiją, Vokietiją, Austriją, Italiją, Balkanus dokumentai buvo siunčiami tiesiai komiteto vardu. Kunigui K.Matulaičiui buvo pavesta rūpintis Anglija, o kunigams A.Šveistriui ir J.Norbutui – Škotija ir Airija. J.Aukštuoliui priskirta Skandinavija, o J.Savickiui – Danija. Buvo nutarta, kad visi surinkti pinigai bus dedami į Federalinį banką Lozanoje³⁸. Vienas nesklaidumas, su kuriuo susidūrė "Lietuvių dienos" organizatoriai – tai vyskupo P.Karevičiaus vardu, be jo sutikimo, 1917 m. kovo 19 d. atsišaukimo į pasaulio vyskupus parengimas ir išplatimas. Pasak V.Bartuškos, buvo daug kartų laiškais ir telegramomis kreiptasi į P.Karevičių, mėginta įvairiais būdais susisiekti su juo, tačiau jokie atsakymo nebuvo. Vykdomasis komitetas, neturėdamas kitos išeities, spaudžiamas laiko, pasirašė už vyskupą P.Karevičių po sureduotu tekstu³⁹. Vėliau vyskupas, gal jausdamas asmeninį įžeidimą, gal spaudžiamas vokiečių, užprotestavo tokį komiteto pasielgimą. Net 1936 m. gruodžio 16 d. laiške V.Bartuškai, iš dalies tokį komiteto elgesį pateisindamas, nes Šveicarijos lietuviai dėl karo aplinkybių negalėjo susisiekti su juo, vis dėlto P.Karevičius pabrėžė, kad to "visiškai pateisinti negalėjau"⁴⁰.

Savo atsiminimuose J.Gabrys rašė, kad "mūsų veikla užsibaigė tikru triumfu, prilygstančiu neapskaičiuojamai moralinei ir politinei svarbai... Lietuvos vardas prasiskverbė į pačius tolimiausius

³⁴ K.Prapuolenio dienoraštis // VUBRS. F.1–F682. P. 330.

³⁵ Šv.Tėvo laiškas Vysk. Karevičiui // Liulevičius V. Min. veik. P. 339–340.

³⁶ Gabrys J. Min. veik. P. 174.

³⁷ Bartuška V. Min. veik. P. 105–106.

³⁸ Ten pat. P. 107.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ LN M BRS. F. 29–1527. L. 2.

katalikiškojo pasaulio kampelius“⁴¹. Tačiau viskas buvo pasiekama per didžiausius sunkumus ir net sąmoningai parengtas kliūtis. Apie tai gana plačiai atsiminimuose rašo V.Bartuška⁴². Nelabai sėkmingai pinigų rinkliavai bažnyčiose įtakos turėjo ir tai, kad žmonės apie Lietuvą žinojo mažai arba visai nežinojo. Kunigas J.Norbutas, rinkliavos reikalu važinėjęs po Airijos vyskupijas, pažymėjo, jog jo „rolė virto iš informacijų rinkiko ir prašytojo į keliaujantį lektorių, geografijos mokytoją... Labai mažai airiai žino apie Lietuvą. O nuo tai priklauso ir rinkliavos rezultatai“⁴³. Tai Airijoje! O ką jau kalbėti apie Amerikos, Azijos šalis, juo labiau apie Afriką ir Okeaniją?

Aukų rinkimą komplikavo ir tarp pačių lietuvių veikėjų buvę nesutarimai. Archyviniai dokumentai, atsiminimai liudija kunigo A.Viskanto veiklą prieš Šveicarijos lietuvių tarybos narius. Antantės šalių veikėjams juos apibūdindavo kaip Vokietijos šalininkus, ypač daug kliūdavo J.Gabriui. Panašiai prieš lietuvius veikė ir lenkai. V.Bartuška laiške Amerikos lietuvių veikėjui F.Kemėšiui nusiskundė, kad dėl to „valdžia (Antantės šalių – J. S.) net neleido mūsų komiteto narių į savo šalis organizuoti Lietuvių Dienos katalikų bažnyčiose“⁴⁴. Todėl buvo prarasta ne tik daug laiko, bet ir lietuvių kreipimosi dokumentai nepasiekė daugelio vyskupijų iki numatytos gegužės 20 dienos. Todėl Vykdomojo komiteto nariai turėjo padėti daug pastangų, norėdami įveikti šią, jau politinio pobūdžio, kliūtį. Buvo net valstybių – viena iš jų Turkija, – kurios siunčiamus raštus visiškai sulaikė. Praėjus net keleriems metams, šie raštai, nepraleisti tų šalių cenzūros, dešimtimis grįžo į Šveicariją⁴⁵.

Anglijos lietuvių veikėjas kunigas K.Matulaitis nurodė, kad rinkliavai neigiamos įtakos padarė ir Rusijoje kilusi 1917 m. vasario revoliucija⁴⁶.

Be to, Anglijos ir Prancūzijos vyriausybės 1918 m. pradžioje nutarė sulaikyti į Lietuvą siunčiamas aukas,ėjusias per vykdomąjį komitetą Lozanoje⁴⁷. Motyvai – pinigai gali patekti vokiečiams. Tam įtakos, matyt, turėjo Lietuvos Tarybos paskelbtas 1917 m. gruodžio 11 d. aktas ir Tarybų Rusijos – Vokietijos derybos. Kita vertus, Vokietijos ir Austrijos–Vengrijos vyskupai, kad neturėtų nuostolių keičiant pinigus į Šveicarijos frankus, nutarė siųsti jų šalyse surinktas aukas markėmis tiesiog į Lietuvą P.Karevičiui. 1917 m. rugpjūčio 9 d. kardinolas Hertmanas laiške Vykdomajam

komitetui rašė, kad Vokietijoje surinkta beveik pusė milijono markių⁴⁸. Pats vyskupas P. Karevičius 1918 m. sausio 12 d. pranešė, jog įvairiu laiku iš kardinolo Gaspario gavo 153 426, 25 markės, surinktų Amerikoje ir Italijoje. 1918 m. gegužės 6 d. pranešė, kad dar gavo 37 478, 45 markės⁴⁹.

Beje, aukos iš Belgijos ir Rusijos taip pat ėjo tiesiogiai į Lietuvą. Dabar labai sunku nustatyti, kiek iš viso buvo surinkta aukų. Įvairiuose šaltiniuose pateikiama taip pat įvairių duomenų. Šveicarijos vykdomasis komitetas, pasak V. Bartuškos, surinko 402 794, 07 franko. Vėliau, kai tų aukų įplaukė daugiau, kunigas A. Steponaitis nurodo didesnę sumą – 467 836,90 franko. Išanalizavus archyve esamas Šveicarijos banko sąskaitas, galima teigti, kad federaliniame banke Lozanoje nuo 1917 m. gegužės mėn. iki 1918 m. gruodžio 13 d. buvo surinkta 213 028, 55 franko⁵⁰. Šveicarijos liaudies banke iki 1918 m. birželio 30 d. buvo 51 713 frankų⁵¹. Fribūro valstybiniame banke taip pat iki 1918 m. birželio 30 d. buvo 51 724,50 franko⁵². Apibendrintais kunigo J. Purickio duomenimis, iš viso buvo surinkta apie vieną milijoną litų⁵³. Nors tai santykiškai ir nedidelė suma, bet ji lietuvių buvo panaudota gana racionaliai. Didžioji dalis pinigų, surinktų Rusijoje, išleista tremtiniais gražinti į Lietuvą⁵⁴. Dalis buvo

⁴¹ Gabrys J. Min. veik. P. 179.

⁴² Bartuška V. Min. veik. P. 108–120.

⁴³ Kun. Norbutas J. Per Airijos vyskupas // Žvaigždė [JAV]. 1917 08 31. Nr. 35. P. 3.

⁴⁴ LNMBRS. F. 29–1483. L. 2.

⁴⁵ Pildomojo Lietuvių Komiteto (Lozanoje) Apyskaita (28 11 1917–31 10 1919) // LVA. F. 383. Ap. 4. B. 15. L. 33.

⁴⁶ 1917 08 15 K. Matulaičio laiškas iš Londono K. Olšauskui // Ten pat. B. 3. L. 36.

⁴⁷ Ten pat. B. 15. L. 33.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Ten pat. L. 34.

⁵⁰ Ten pat. F. 1672. Ap. 1. B. 21. L. 1, 14, 24, 32.

⁵¹ Ten pat. B. 27. L. 1.

⁵² Ten pat. B. 28. L. 2.

⁵³ Dr. Purickis J. Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu // Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1930. P. 52.

⁵⁴ Liulevičius V. Min. veik. P. 45.

panaudota lietuvių organizacijų Lietuvoje ir Rusijoje reikalams. Iš jų buvo mokamos algos politiniams veikėjams, finansuojamos jų politinio pobūdžio kelionių išlaidos⁵⁵. Nemaža dalis teko mokykloms, kursams, prieglaudoms išlaikyti, kultūros reikalams⁵⁶.

4. PABAIGA

Lietuvos nepriklausomybės siekimo laikotarpiu "Lietuvių diena" pirmiausia buvo svarbi politiniu-propagandiniu požiūriu. Jos gavimas leido oficialiai išgarsinti pasaulyje Lietuvos vardą; parodyti, kad Lietuva – ne Lenkijos sudėtinė dalis; parodyti Vokietijos ir Rusijos kariuomenių padarytas skriaudas ir nuostolius kraštui. "Lietuvių dienos" organizavimas, bendras tikslas telkė lietuvių veikėjus ir dar labiau suartino lietuvių politines organizacijas Šveicarijoje, Rusijoje, Amerikoje, Anglijoje ir pačioje Lietuvoje. Vatikano leidimas organizuoti "Lietuvių dieną" buvo tarsi pirmas Katalikų Bažnyčios pripažinimas, jog lietuviai, kaip ir lenkai, turi teisę ateityje kurti savo teritorinį-politinį vienetą. Svarbu buvo ir suaukoti pinigai, kurių labai visuomet reikėjo Lietuvos valstybingumo formavimosi procesui.

⁵⁵ 1918 m. K.Oišausko ataskaitos ir išlaidų kvitai / / LVA. F. 383. Ap. 3. B. 10. L. 1, 2, 5, 14, 15, 17, 32, 39, 44 ir t.t.

⁵⁶ Gaigalaitė A. Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940. V., 1970. P. 46.